

Josep Massot i Muntaner

Rafael

Patxot i Jubert

i l'associacionisme

Conservador de
l'Arxiu de l'Obra del
Cançoner Popular
de Catalunya

La figura de Rafael Patxot i Jubert (Sant Feliu de Guíxols, el Baix Empordà, 1872 - Ginebra 1964), financer, astrònom, meteoròleg, traductor i escriptor, i sobretot mecenes d'un relleu extraordinari, ha quedat molt amagada a causa dels anys i sobretot a causa del trencament que la Guerra Civil i les seves tràgiques conseqüències representaren per a la cultura del nostre país. L'avinentesa del cinquantenari de la seva mort és un bon motiu per a recordar alguns aspectes de la seva biografia i de les seves importants aportacions a la vida cultural catalana.

Patxot, com recorda el seu convilatà Gaziell, pertanyia a una de les millors famílies de Sant Feliu de Guíxols, propietària d'una fàbrica de taps de suro de xampany i amb tradició d'escriptors i de músics. Per això el jove Rafael pogué tenir una educació refinada, que començà a Catalunya i passà per París, per Londres i per Cambridge, encara que la mort prematura primer de la seva mare i poc després del seu pare l'obligaren

a interrompre els estudis a Anglaterra i a ocupar-se del negoci familiar. No deixà mai, però, la seva formació científica i humanística, per a la qual tenia el gran avantatge de conèixer, a més del català i l'espanyol, el llatí, el francès, l'anglès i l'alemany.

Tenia fama d'ésser una persona adusta i rectilínia, però alhora podem constatar al llarg de la seva vida que era sensible als problemes dels altres —ell mateix parlava del seu caire sentimental— i que, quan convenia, era capaç de conciliar parers molts diversos i de fer col·laborar persones que mantien posicions molt distants. En tenim una bona mostra examinant la llarga relació que tingué amb l'Institut d'Estudis Catalans, que segons que explicava ell mateix havia nascut d'unes converses en les quals havien pres part ell i mossèn Norbert Font i Sagué, excursionista i geòleg, bé que Enric Prat de la Riba, president aleshores de la Diputació de Barcelona, hi donà una estructura, inspirada per Eugeni d'Ors, que no fou del seu grat. Així i tot, hi mantingué sempre uns lligams d'amistat, patrocinà —a través de la Fundació Concepció Rabell i Cibils— l'edició de les cròniques catalanes promoguda pel seu amic Jaume Massó i Torrents, féu possible la continuïtat de les publicacions de totes les seccions de la corporació durant la Dictadura de Primo de Rivera, procurà d'aconseguir-ne la independència un cop caiguda la Dictadura i continuà ajudant l'Institut des de Suïssa, quan reprengué les seves activitats d'una manera clandestina. A través del *Dietari* inèdit de la Institució Patxot, redactat per Rafael Patxot mateix, podem resseguir una colla de mostres de la seva diplomàcia a l'hora de conciliar el parer de mossèn Antoni Griera amb el de Pompeu Fabra o a l'hora d'impedir que Griera fundés pel seu compte una societat de filologia romànica que en certa manera hauria fet la competència a la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, o bé en cercar fórmules per a desencallar els projectes de l'Institut, o fins i tot en ajudar econòmicament mossèn Griera perquè publicés pel seu compte una *Gramàtica històrica del català antic* que no havia estat acceptada pels seus companys de la Secció Filològica; en aquest cas, però, Patxot tingué un

Tenia fama d'ésser una persona adusta i rectilínia, però alhora podem constatar al llarg de la seva vida que era sensible als problemes dels altres.

gran disgust perquè, contra les seves instruccions, Griera féu pública aquesta ajuda i fins i tot posà al davant del volum el nom de la Institució Patxot.

Ja el 1899 es formà a Sant Feliu de Guíxols una agrupació adscrita el 1901 a la Unió Catalanista, el Centre Català, que ha estat ben estudiat per l'historiador Àngel Jiménez. Rafael Patxot en formà part de la junta en qualitat de vicepresident. Ja abans, segons Joaquim Coll i Amargós i Jordi Llorens, havia estat delegat de la Unió Catalanista a les assemblees de Reus (1893) i de Girona (1897), i el 1902 fou elegit tresorer de la junta de la Unió Catalanista. Aleshores ja residia d'una manera habitual a Barcelona, on representava sempre que calia el centre guixolenc, per exemple amb motiu de la mort del doctor Robert o durant la protesta contra la reforma del Notariat. Fou sempre un gran admirador d'Enric Prat de la Riba, al qual considerava el millor polític de Catalunya —molt superior als qui el succeïren—, però no volgué fer mai carrera política. Ell mateix, a les seves extenses memòries *Adéu a Catalunya. Guaitant enrera* (Ginebra: 1952), comenta que Prat el «vetà» alguna vegada per a ocupar un càrrec a causa de la seva independència de criteri, i hi comenta també que coneixia les pròpies limitacions i que per això no havia volgut acceptar mai cap mena de càrrec, tot i que li oferiren la presidència de l'Orfeó Català i fins i tot l'elegiren momentàniament president del Centre Excursionista de Catalunya.

En tot cas, Patxot no s'entotsolà mai en els seus estudis astronòmics o meteorològics, sinó que féu una intensa vida social, que el posà en contacte amb amplis sectors de la intel·lectualitat catalana. A Sant Feliu de Guíxols, participava en les vetllades musicals i literàries que organitzava el Centre Català i fins i tot el 1904 hi dugué Joan Maragall, poc després que aquest hagués guanyat la Flor Natural als Jocs Florals i hi hagués estat proclamat Mestre en Gai Saber. Era el vespre del 7 de maig i, a més de l'execució de peces musicals i de la recitació de poemes —en la qual participà Maragall mateix—, Patxot hi llegí un escrit titulat *La dona en l'astronomia*, que Àngel Jiménez qualifica, sens dubte amb tota la raó, d'«assaig més poètic i mitològic que no pas científic».

Patxot no s'entotsolà mai en els seus estudis astronòmics o meteorològics, sinó que féu una intensa vida social, que el posà en contacte amb amplis sectors de la intel·lectualitat catalana.

El 1919 Rafael Patxot inicià la seva tasca de mecenatge d'una manera molt senzilla i amb una discreció que l'acompanyarà tota la vida.

A Barcelona, Patxot esdevingué un tertulià assidu de la llibreria de L'Avenç, regentada per Jaume Massó i Torrents, on conegué precisament Joan Maragall, al costat de Pompeu Fabra, d'Eduard Fontserè o de Frederic Clascar. Aquestes coneixences afavoriren que publicqués unes quantes traduccions del francès i de l'anglès a la col·lecció literària que publicava el grup de L'Avenç i que s'interessés cada vegada més per la llengua i la literatura. Ens consta la seva col·laboració entusiasta a l'Obra del Diccionari de mossèn Antoni M. Alcover —per a la qual redactà moltes paperetes de llengua antiga o de la llengua del seu temps, com ho féu més endavant per a la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans—, que participà en el Congrés de la Llengua del 1906 i en el Primer Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. Mantingué alhora una bona amistat amb poetes dels Jocs Florals, especialment amb Francesc Matheu, que pertanyia a un grup oposat al de L'Avenç i que més endavant prendria posició contra les normes ortogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans.

D'altra banda, gran amant de l'excursionisme com era —no solament pels plans i les muntanyes de Catalunya, sinó també per Suïssa—, esdevingué soci del Centre Excursionista de Catalunya, amb el qual tingué sempre una gran relació, com la tingué també amb l'Orfeó Català. Ja veurem tot seguit que aquestes dues institucions, juntament amb l'Institut d'Estudis Catalans, canalitzaren els mecenatges més importants de Patxot, de seguida que aconseguí una posició econòmica molt folgada, afavorida per la primerenca mort de la seva cunyada Concepció Rabell i Cibils, que el convertí en marmessor d'una immensa fortuna, que en bona part havia d'ésser dedicada a finalitats culturals.

El 1919 Rafael Patxot inicià la seva tasca de mecenatge d'una manera molt senzilla i amb una discreció que l'acompanyarà tota la vida. Amb motiu de la mort, en plena joventut, de la seva filla Montserrat Patxot i Rabell, establí una fundació amb el seu nom de la qual fixà les bases en una carta adreçada a l'alcalde de Sant Feliu de Guíxols el 8 de març d'aquell mateix any. Es tractava de «repartir cada any una *llibreta dotal* a la noieta guixolenca *més pobra*, nada dintre l'any

que enclou aquest concurs», la qual, en arribar a la majoria d'edat, tindria «capitalizada una dot de *cinc mil pessetes*». Les sol·licituds per a aconseguir la llibreta havien d'ésser fetes pels pares respectivament i l'adjudicació seria feta per l'alcalde i el rector de Sant Feliu i per un membre nomenat per la família Patxot. Al mateix temps, en record de la filla, Patxot pagà la biblioteca de l'Institut per la Cultura de la Dona, la institució creada per Francesca Bonnemaïson, que s'havia de beneficiar d'altres ajudes de Patxot, en concret les beques d'estudi de la Fundació Maria Patxot i Rabell per a noies mancades de mitjans, instituïda el 1925 en recordança d'una altra filla morta jove. La beca Maria Patxot i Rabell s'havia d'atorgar anualment el 29 de desembre i podia comprendre la carrera superior de magisteri, la carrera oficial de comerç, qualsevol carrera superior de ciències, lletres, etc., el doctorat a les universitats corresponents o les especialitzacions (amb borsa de viatge i fins i tot pensió a l'estranger). Les beques, el nombre de les quals variava segons els anys —segurament d'acord amb la demanda—, eren atorgades per un jurat format per Lluïsa Rabell de Patxot, Francesca Bonnemaïson, Francesc Cambó i Rafael Patxot mateix.

El gener del 1920 Patxot instituï una altra entitat de les que ell anomenava Fundacions Familiars de Recordança, aquest cop en memòria de la seva mare. La Fundació Clara Jubert de Patxot, dedicada a assegurança maternal i pensions de vellesa, era establerta per mitjà d'una carta dirigida novament a l'alcalde de Sant Feliu de Guíxols i consistia en «una quantitat fixa» anual, «exclusivament destinada a millorar la situació de dones necessitades que visquin a St. Feliu de Guíxols. Aquesta quantitat es compartirà alternadament entre l'assegurança maternal i la pensió per a la vellesa». Amb la precisió que caracteritzava sempre els mecenatges de Patxot, les bases feien constar que podien «optar a l'ofrena» les «dones guixolenques, maridades i emmainadades, que passen necessitat i tinguin el marit català, amb residència a St. Feliu de Guíxols»; les «vídues guixolenques» en les mateixes condicions; les «dones palafrugellenques, emmainades i necessitades, amb tal que sien maridades amb un guixolenc

Patxot pagà la biblioteca de l'Institut per la Cultura de la Dona, la institució creada per Francesca Bonnemaïson.

Val a dir que Patxot tenia una predilecció especial per les sardanes.

o vídues de guixolenc, i resideixin precisament a St. Feliu de Guíxols», o bé «les velletes guixolenques necessitades i que visquin a St. Feliu de Guíxols». L'excepció feta amb les palafrugellenques era perquè Clara Jubert «era filla de Palafrugell». S'entenia per 'guixolenc' una «dona nascuda a St. Feliu de Guíxols, filla de pares guixolencs». La 'palafrugellenca' havia de tenir igualment pares de Palafrugell. Les aspirants havien de tenir «qualitats morals» i no podien optar a l'ofrena les dones asilades. Aquesta ofrena era de dues mil pessetes «en forma de llibreta de previsió». La concessió de l'ajuda dependria també d'un patronat constituït per l'alcalde i el rector de Sant Feliu i per una tercera persona nomenada per Patxot o per la seva família, i es podia atorgar «àdhuc a qualsevol dona necessitada que no ho hagués demanat», atès que «aquesta Fundació vol escampar el bé per damunt de la fredor dels formalismes administratius».

El 1919 Patxot ja havia encarregat a l'Orfeó Català l'organització dels Concursos Musicals Eusebi Patxot i Llagustera, en memòria del seu pare, enginyer que tenia una gran vocació per al piano. El guanyador del primer concurs (1919), ofert a quatre sardanes per a cobla empordanesa d'onze instruments, fou precisament Juli Garreta, que l'any següent formà part del jurat, però que el 1921 obtingué un accèssit per una sonata en do menor per a piano. Val a dir que Patxot tenia una predilecció especial per les sardanes. Quan vivia a Sant Feliu, en feia tocar alguns dies davant de casa seva. Quan es traslladà a Barcelona, n'anava a ballar, juntament amb les seves filles, a Sarrià.

El 1920 Patxot entrà en contacte amb una altra institució barcelonina important, la Reial Acadèmia de Bones Lletres, per confiar-li la convocatòria dels anomenats Concursos Rafael Patxot i Ferrer, aquest cop en memòria del seu avi, que havia estat alcalde de Sant Feliu de Guíxols, i que premiaven estudis històrics, polítics i socials. Aquesta col·laboració amb l'Acadèmia fou interrompuda el gener del 1930 perquè Patxot no s'avenia amb la positura que l'Acadèmia, corporació «oficial» i necessitada de subvencions, havia pres davant la Dictadura de Primo de Rivera, que perseguia amb afany la

cultura catalana. Abans, però, havia tingut un altre fruit, a partir de la Fundació Concepció Rabell i Cibils: una subvenció que permeté la continuïtat del butlletí de l'Acadèmia i n'afavorí la catalanització. Igualment la Institució Patxot, posada en marxa durant la Dictadura, patrocinà l'edició de dos volums de les *Memòries* de l'Acadèmia que havien estat objecte de premis als Concursos Patxot i Ferrer: *Sobiranes de Catalunya*, de tres autors, i *Joan I d'Aragó*, de Josep M. Roca.

Com ja hem assenyalat, durant la Dictadura de Primo de Rivera Patxot es bolcà en l'Institut d'Estudis Catalans, que des de sempre s'havia sentit seu, igual que la biblioteca que en depenia, que esdevingué l'actual Biblioteca de Catalunya. Sense la seva valenta intervenció —que arribà fins al punt d'afirmar, a fi que arribés a oïdes dels acòlits de Primo de Rivera, que si suprimien l'Institut ell en crearia dos, un a Europa i un altre a Amèrica— hauria estat impossible la continuïtat de les publicacions de l'Institut, que aleshores ja havien aconseguit un gran prestigi arreu del món. Patrocinà, també, l'edició de la revista *Estudis Universitaris Catalans*, dirigida pel seu amic i col·laborador Jordi Rubió i Balaguer, director de la Biblioteca de Catalunya i conseller de la Institució Patxot. Aquesta Institució posà en marxa nombrosos projectes, alguns dels quals no arribaren a bon port; molts altres, però, especialment la publicació de magnífics llibres en edicions de bibliòfil, es pogueren realitzar abans de la guerra i alguns fins i tot després del 1939. A partir del 1930 aquesta Institució es féu càrrec dels premis Patxot i Ferrer i n'amplià la temàtica amb la convocatòria dels anomenats Concursos de la Haia, sobre temes de dret internacional. Es féu igualment càrrec de les *Memòries* Patxot, de tema científic, que inicialment eren convocades per la Biblioteca de Catalunya.

A través de la Fundació Concepció Rabell i Cibils, Patxot amplià la col·laboració amb l'Orfeó Català. El 1920 hi instituï un premi per a obres musicals —que complementaven els que ja hi atorgava en memòria del seu pare— i el 1921 trià l'Orfeó per a dur a terme una gran empresa, en la qual posà molta il·lusió i en la qual esmerçà molts diners fins al 1936: l'anomenada Obra del Cançoner Popular de Catalunya, dirigida pels

Durant la Dictadura de Primo de Rivera Patxot es bolcà en l'Institut d'Estudis Catalans, que des de sempre s'havia sentit seu, igual que la biblioteca que en depenia, que esdevingué l'actual Biblioteca de Catalunya.

El Centre Excursionista de Catalunya fou especial objecte d'atenció per part de Patxot.

mestres de l'Orfeó, Lluís Millet i sobretot Francesc Pujol, que es proposava la redacció d'un gran recull de la cançó popular de totes les terres de llengua catalana. Per a dur-ho a terme amb garanties de serietat i d'una certa exhaustivitat, s'organitzà una oficina de l'Obra del Cançoner, de la qual era secretari ben eficaç mossèn Joan Puntí i Collell, i s'encarregaren tot un seguit de 'missions' que recorrien el Principat, la Catalunya del Nord, les Illes Balears i una part del País Valencià, amb uns resultats esplèndids, que foren donats a conèixer en els tres volums de *Materials* de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya que pogueren aparèixer abans de la guerra i en el primer volum del *Diccionari de la dansa*, de Francesc Pujol i de Joan Amades, que duu la data falsa del 1936, però que en realitat no anà a la impremta fins bastant més tard i que no fou enllestit fins al 1939, quan el franquisme feia tots els possibles per anihilar el català com a llengua de cultura.

Paral·lelament a l'Obra del Cançoner, Patxot encarregà al folklorista Rossend Serra i Pagès que, des del Club Muntanyenc, preparés un llegendari popular català, per a la redacció del qual foren convocats tres concursos. La iniciativa quedà estroncada, però, a la mort de Serra i Pagès. Patxot no tingué més sort en el projecte d'editar el refranyer popular català recollit per Marià Aguiló, que havia cedit a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya el seu fill Àngel, i intentà reunir forces per a ampliar-lo amb altres iniciatives posteriors, dissortadament sense èxit.

El Centre Excursionista de Catalunya fou objecte especial d'atenció per part de Patxot. El 1923 proposà a la Junta de l'entitat de fundar-hi un guardó anual per a excursionistes o persones relacionades amb l'excursionisme en tots els seus aspectes, que consistia en una medalla d'or i que prengué el nom de Medalla del Centre Excursionista de Catalunya. Començà a ésser atorgada el 1924 i fins al 1936 els 'medallistes' foren successivament Cèsar A. Torras i Ferreri, Rossend Serra i Pagès, Pelegrí Casades i Gramatxes, Ignasi Folch i Girona, Francesc Matheu i Fornells, Lluís Estasén i Pla, Jaume Oliveras i Brossa, Francesca Bonnemaïson, Jaume Massó i Torrens, Pere Pach i Vistuer, Tomàs Raguer i Fossas, Bonaventura Ubach i Eduard Toda i Güell.

En nom de la Fundació Concepció Rabell i Cibils, el 1923 Patxot posà en marxa al Centre Excursionista de Catalunya un gran projecte, similar en molts aspectes al de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, l'anomenat Estudi de la Masia Catalana, que fins al 1936 recollí un bon nombre de material de tota mena relacionat amb aspectes històrics, arquitectònics, folklòrics, etc., i sobretot una gran quantitat de fotografies de masies de tota mena i de tot arreu. Aquest projecte, però, no trobà persones com Francesc Pujol, Joan Puntí o Baltasar Samper, que havien fet possible la vertebració de les tasques de l'Obra del Cançoner, i no aconseguí mai d'enllestir res, llevat d'una exposició molt interessant en la qual tingué molta intervenció l'arquitecte Josep Danés.

La Fundació Concepció Rabell i Cibils, entre altres iniciatives, donà també suport a l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana per a la redacció de llibres de lectura per a infants. N'aparegueren dos volums, signats per Maria de l'Assumpció Pascual i il·lustrats per Lola Anglada, que foren objecte de moltes edicions.

La Guerra Civil que esclatà el juliol del 1936 representà l'acabament de la gran obra que fins aleshores havia dut a terme Rafael Patxot. En aquell moment es trobava estiuant a la Masia Mariona, prop de Mosqueroles, al Montseny, i la seva vida no era segura, atès que els anarquistes triomfants a Catalunya el consideraven un burgès i no tenien cap consideració per la seva immensa contribució a la cultura catalana. Per sort, la Generalitat el protegí i uns mossos d'esquadra l'acompanyaren, juntament amb la seva muller, a Barcelona, on embarcaren tot seguit en un torpediner francès. Després de passar un temps a França, s'acabà establint a Suïssa, d'on ja no es mogué fins a la mort. El 1939, després de la victòria del general Franco, li fou obert un expedient de responsabilitats polítiques, que l'obligà a pagar una gran quantitat de diners i que l'acabà de convèncer que no tenia res a fer en una terra sotmesa a una dictadura implacable i que perseguia tots els ideals que ell havia defensat al llarg de tants anys.

Així i tot, no es desentengué mai dels amics i, a la mesura de les seves forces, continuà batallant com sempre. Durant

**Després
de passar
un temps a
França, acabà
establint-se a
Suïssa, d'on
ja no es mouria
fins a la mort.**

Després de la mort del general Franco, els hereus de Rafael Patxot anaren mirant, a poc a poc i sense presses excessives, de tornar a posar a disposició del poble català el que s'havia salvat de la magna tasca duta a terme abans de la Guerra per la Fundació Concepció Rabell i Cibils i per la Institució Patxot.

la Guerra ajudà tant com pogué parents, amics i coneguts, que necessitaven diners o menjar, i tant durant la guerra com després mirà de salvar tot el que fos possible de les múltiples iniciatives que havia afavorit o promogut. D'aquesta manera pogué recuperar els materials de l'Estudi de la Masia Catalana i —després d'un lamentable plet amb l'Orfeó Català, que no respectà la seva voluntat i volgué fer valer uns drets que en realitat no tenia— recuperà també la major part del que hi havia a l'oficina de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. No aconseguí, però, que li tornessin mai l'arxiu de núvols que havia anat formant, a càrrec de la Fundació Concepció Rabell i Cibils, al Servei Meteorològic de Catalunya, dirigit per Eduard Fontserè i saquejat pels nouvinguts del 1939. Val a dir que des de les institucions similars de Madrid hi havia una gran prevenció respecte a l'interès de Patxot per la nefologia perquè, entre altres motius, havia anat publicant atles de núvols en català —i no en espanyol— i havia contribuït generosament a la publicació en francès, en anglès i en alemany d'atles similars preparats per la Comissió Internacional per a l'Estudi dels Núvols, de la qual era membre.

Després de la mort del general Franco, els hereus de Rafael Patxot anaren mirant, a poc a poc i sense presses excessives, amb la prudència i el *savoir faire* que el seu avi els havia inculcat, de tornar a posar a disposició del poble català el que s'havia salvat de la magna tasca duta a terme abans de la Guerra per la Fundació Concepció Rabell i Cibils i per la Institució Patxot. D'aquesta manera, el Centre Excursionista de Catalunya recuperà el que quedava de l'Estudi de la Masia Catalana, el monestir de Montserrat rebé el valuosíssim arxiu de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i l'Arxiu Nacional de Catalunya i l'Institut d'Estudis Catalans han estat dipositaris de documentació i d'objectes relacionats amb Rafael Patxot. D'altra banda, el que s'havia conservat de l'arxiu de núvols confiscat el 1939 tornà a Catalunya per uns altres camins. D'aquesta manera, doncs, les principals empreses de Patxot han estat posades a l'abast dels estudiosos i dels simples curiosos, que hi poden trobar un enorme

tesor d'informacions i un material gràfic d'un extraordinari interès.

Per a acabar de completar el cicle, els néts de Patxot arribaren a un acord amb la Diputació de Barcelona perquè la Masia Mariona —cremada durant la Guerra per la brigada Líster i mig abandonada després— fos convertida en seu del Parc Natural del Montseny. Hi ha estat instal·lada igualment una exposició permanent, anomenada *Univers Patxot*, que permet de conèixer els principals trets de la vida i l'obra d'una persona que dedicà tots els seus afanys a la ciència i al mecenatge cultural, amb una grandesa de mires i una independència intel·lectual ben poc freqüents i dignes de tota mena d'elogis.

Els néts de Patxot arribaren a un acord amb la Diputació de Barcelona perquè la Masia Mariona fos convertida en seu del Parc Natural del Montseny.

